

Проф. Жарко Булајић

ОПШТИ ОСВРТ НА САМОУПРАВНИ СОЦИЈАЛИСТИЧКИ ПРИВРЕДНИ СИСТЕМ У БИВШОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Темељи социјалистичког друштвено-економског система у Југославији постављени су још у току НО рата. Тај рат је водила КПЈ под геслом не само националног већ и социјалног ослобођења. У току тога рата извршена је социјална револуција на специфичан начин, тј. упоредо са и кроз национално ослобођење.

Значи, послије рата власт је припала Комунистичкој партији. Дакле, оном фактору који је тај рат започео, који га је водио и који је из њега изашао као побједник. Друкчије, под таквим околностима и условима вођења рата, није могло ни бити.

Одмах послије рата изграђен је социјалистички привредни систем као чиста копија совјетског привредног система, на основу подруштвљена средстава за производњу, једнопартијског политичког система и централизованог административног планирања. Југославија је фактички интегрисана у заједницу социјалистичких држава на челу са СССР-ом, па је њена привреда и робна размјена била углавном оријентисана у том правцу.

Невоље су почеле са познатом Резолуцијом Информбироа из 1948. године. Прекинуте су, малтене, све економске и политичке везе са социјалистичким блоком. Југославија се одједанпут нашла одсечена од света, јер са западним државама није имала скоро никаквих економских веза. Притиснута уза зид, Југославија је морала тражити решење између два моћна б лока, а не припасти ни једном од њих.

У таквим новонасталим политичким и економским условима, тражећи решења како опстати као независна држава, Југославији више уопште није одговарао наслеђени привредни систем совјетског типа на унутрашњем, а нарочито на спољњем плану. Морало се тапкати у тражењу неког новог, који ће по свом бићу остати социјалистички, и који се неће трансформисати у ка-

питалистички систем. Задатак је, дакле, био да се пронађе нешто „између“ А то није био ни мало лак посао, јер за такво нешто није било неких значајнијих искустава, која би олакшала напоре. Остала је, углавном, само сопствена пракса и сопствена памет, јер су искуства из руске и немачке револуције у том погледу била сасвим (не)довољна.

Прилике су биле све теже и теже, па се није имало много времена за размишљање и политизирање. Морало се одмах поћи непосредно у акцију. У том трагању дошло се најзад до идеје о радничком самоуправљању. Почели су да ничу раднички савети по фабрикама као самоуправни органи. То је био почетак изградње и развоја једног новог специфичног друштвено-економског система као целовитог система.

II

Истина, идеја радничких савета и радничког самоуправљања није била оригинална идеја југословенских комуниста. Она се појавила још у Немачкој, у току I светског рата, у време немачке радничке револуције.

Прва радничка већа настала су у Немачкој априла 1917, из масовног штрајка који је обухватио претежно металске раднике ратне индустрије у неколико већих градова: Лајпцигу, Берлину, Халеу, Магдебургу и Брауншвајгу. А из великог јануарског штрајка 1918. године у Берлину, никла су нова радничка већа, тако да се овај покрет ширио по целој Немачкој. Како се рат ближио крају, почела су да се образују и војничка већа, која су се придруживала радничким. Новембарском револуцијом у Немачкој, која је отпочела устанком морнара у Килу и проглашењем Републике у Минхену радничка и војничка већа су добила нов имплус. Нови талс њиховог ницања и ширења обухватио је практично целу Немачку. Несумњиво, покрет је био тако снажан да је чак дошло и до образовања земаљских влада по свим немачким покрајинама — као највиших органа радничких и војничких већа. На крају, од средских, окружних, провинцијских и земаљских, стигло се до врха државне пирамиде. Одржан је и Први конгрес радничких и војничких већа за целу Немачку.¹

Осим овог немачког искуства у погледу радничког самоуправљања, не сме се потценити ни руско искуство у том правцу. Познато је да су у Русији у току саме револуције створени, најпре, фабричко-заводски раднички комитети, па затим и широка мрежа радничке контроле. Радило се о првим практично револуционарним корацима радничког управљања привредом и радничке власти у предузећима.²

¹ Др Владан Пантић, *Радничка већа у Немачкој*, Београд 1972.

² Бранко Белић, *Учешће радничке класе Совјетског Савеза у управљању привредом*, Београд 1963.

Радило се, као што се види, само о првим корацима освајања власти у фабрикама од стране радника. Даље се од тога није отишло, а није ни могло, јер је буржоаска контрареволуција у Немачкој пресекла даљи развој овог покрета, а у Русији су сами бољшевици, које је већ почела да хвата бирократска рђа, у клици прекинули сваки даљи развој у том правцу. Зато, ова иначе значајна искуства али ипак само у зачетку, нису могла да послуже југословенским комунистима ништа више до голе идеје.

Ови покрети радничких већа, фабричко-заводских комитета и радничке контроле развили су се само на нивоу борбе за власт и освајања власти. Даље од тога нису отишли. За југословенске комунисте та њихова искуства нису много значила, јер су они већ били освојили власт и значајно је учврстили. Отуда ова искуства — мада драгоцене у сваком погледу, нарочито кад је био у питању овакав прандиозни покрет разбијања устајале друштвене структуре и покушај трасирања новог пута у изградњи неког бољег и праведнијег друштва од империјалистичког капитализма — теоријски и практично за југословенске комунисте нису имала другог значаја од идеје. Требао је, дакле, поћи много даље у реализовању те идеје, а економика је у том имала одлучујућу улогу.

III

Дакле, одлука је донешена. Почела је трансформација привреде на основу радничког самоуправљања, а да се о томе мало знало и да се нимало није знало чему ће то довести.

Углавном, прелазак на радничко самоуправљање у државним предузећима уноси низ нових елемената у цело претходни привредни систем и изазива нужност радикалних промена у том систему.

Разумљиво, чим држава више не управља привредним предузећем, отвара се процес његове аутономизације и самосталности у његовом укупном привређивању. Отуда, први темељни принцип на коме се заснива и цвета радничко самоуправљање јесте аутономија предузећа, што практично представља његову самосталност у управљању, пословању и привређивању. На тај начин, држава као његов непосредни наредбодавац отпада. Па, према томе, више нема могућности, а за то и нема више економске потребе да њиме неко одозго, са стране и одоздо газдује и манипулише, односно да за њега и у име њега доноси одлуке. Раднички савети и извршни одбори савета су преузели те раније државне функције. Аутономност привредног предузећа, је у то време било изванредно достигнуће које је отворило пут и многим другим реформама и радикалним променама у систему, о чему ће у наредним излагањима бити реч.

Отварање могућности да предузеће аутономно управља самим собом, преко радничких савета и извршних одбора, створило је шансу за свако предузеће да ефикасним управљањем и добрим одлукама оствари високу продуктивност, висок раст и висок квалитет. Пуна аутономија у односу на државне, политичке, партијске и друге факторе ослободила је предузећа стега, туторства и мешања са стране, што је производњи и промету дало нов садржај и нов квалитет.

Није ни пре радничког самоуправљања било непознато да предузећа, која су подложна државној управи и изложена мешању државе у њихове интерне послове, слабо послују и да су услед недостатка инвенције осуђена на стално назадовање. Многобројни различити застоји у производњи настају само зато што предузећа не одлучују самостално, већ чекају упутства од државе или неких других надлежних чинилаца. Пошто се ове одлуке проверавају на државном нивоу, настаје крајње повећање трошкова производње. Трошкове које стварају закаснеле одлуке, јер се чека одобрење и наредба са стране, не могу се надокнадити. Кад људи и капитал стоје прекрштених руку, чекајући упутства шта и како да раде, настаје закашњење у времену. А закашњење у времену ничим се не може надоместити. Једном изгубљено време, заувек је изгубљено. Уосталом, то и јесте главни узрок технолошког заостајања и одсуства благовременог проналаска и примене иновација. Углавном, свако мешање споља гура предузеће у непоуздане и неделотворне активности, што, у крајњој линији, уместо у раст и напредак, води у назадовање и банкротство.³ На ову тему, Голбрајт добро каже. „У сваком случају мешање извана је штетно, па у каквим се год околностима јављало“.⁴

IV

Ако је предузеће постало аутономно, ако је управљање њиме од стране државе престало и прешло на раднике, ако су се и многе битне ингеренције државе у привреду угасиле, тада се и успостављање веза између предузећа, његових добављача, набављача и коопераната итд., више не врше наредбом надлежних државних планских органа. Истина, ни кредитне ни друге финансијске везе у погледу инвестиција, реконструкција, кредита и плата радника и намештеника и остало не заснивају се на бази обавезних финансијских планова и финансијских показатеља диктираних од државних финансијских органа. Предузеће је у свим тим пословима постало самостално и о њима аутономно о-

Жарко Булајић. *Контроверзе модерног капитализма*, Никшић — Титоград 1986, стр. 126.

⁴ Ј. К. Голбрајт, *Нова индустријска држава*, Загреб 1979, стр. 6.

длучује. А, као такво, функције државног плана, којем је било подређено, прешле су већином у надлежност предузећа.

Робно-новчане, финансијске и кредитне везе пренузеше је имало само да успостави и изграђује. Функција државног плана на нивоу предузећа у оквиру његове аутономности, а тиме и саме државе, престала је. Да би се те функције државе надоместиле, односно све те покидане везе и сви ти односи успоставили, било је неопходно *обнављање тржишта*, преко кога су се, кад се већ држава повукла, оне могле једино и успоставити. Према томе, место и улогу државе преузима тржиште. Природно, радничко самоуправљање и самосталност предузећа нужно намећу успостављање, уместо државно-планских веза и односа, везе и односе тржишта и тржишне економије.

Тржиште постаје, дакле, фактор *sine qua non* самоуправне економије и самоуправног друштва. Јер, кад се већ прешло на самоуправно привређивање, тржиште је у њему нужно морало наћи своје место из логички једноставног разлога. Наиме, без тржишта и његове активне улоге нема ни говора о самоуправљању и аутономији предузећа. А кад је већ са тржиштем тако, онда је тако, *mutatis mutandis*, и са административно-централизованим планирањем. Као што нема самоуправе предузећа без тржишта, тако нема самоуправе предузећа ни с административно-централизованим планирањем.

Међутим, у самоуправној економији, упркос рехабилитовању тржишта, његово неограничено, стихијно и анархично деловање није прихватано. Исто тако, упркос осуди централизованог и административног планирања, функција плана и планирања нису сасвим одбачене. И једно и друго, тј. и тржиште и план прихваћени су, али уз извесна ограничења.

С обзиром на ту чињеницу, и у теорији и у пракси се искристалисао проблем *односа плана и тржишта*. Ако се самоуправна економија није одрекла плана и ако је увела тржиште, нужно се морао поставити проблем њиховог домета, њиховог међусобног односа и, чак, њиховог узајамног разграничења. Кад се прешло са апстрактног резонувања на конкретна решења, увидело се да се не ради нимало о неком једноставном практично-политичком и конкретно-економском, већ, напротив, о врло деликатном теоријском и практичном проблему. Увидело се да се не ради само о домету, међусобним односима и узајамним разграничењима, већ и о *парадоксу* међусобног искључења.

Проблем односа плана и тржишта је дуго заокупљао југословенску мисао, па су се економисти, на тој основи, и делили на тржиштарце и антитржиштарце. Док су се теоретичари умно исцрпљивали замарајући мозак, дотле су практичари на све могуће начине покушавали да овај проблем реше оптимално осмишљеним правно-политичким потезима и практичним корацима у окорелу и несавитљиву економску стварност, спотичући се на

сваком учињеном кораку. Јаловост напора и једних и других није мањкала. Више је било јаловине, него стварних резултата и крупнијих достигнућа.

V

Не потцењујући напоре, не оспоравајући значај и не оповргавајући резултате, како теоретичара тако и практичара, даља објективна економско-политичка анализа ове етапе у развоју југословенског друштвено-економског система откриће не само узроке каснијег слома него и све илузије које су заједно с аутономијом предузећа и тржиштем биле уграђене у југословенски самоуправни привредни систем. Но, да суде о томе и дају ваљане оцене позвани су будући историчари југословенске економске мисли и самоуправног југословенског друштвено-економског система.

Било како било, ми ћемо ипак покушати да сумирамо неке преовлађујуће погледе на проблем односа плана и тржишта.

Најпре треба истаћи да је, углавном, преовладало мишљење да идеализовање и апсолутизовање плана није одрживо, што важи и за тржиште. Тржиште испољава све своје предности, нарочито у условима нове технолошке револуције и савременог нивоа организације рада, пре свега оне које се тичу рационализације привређивања, економичности пословања, ефикасности и квалитета производње и инвестирања, а план отвара визију будућности, брзог економског развоја и избегавања драстичне привредне неравнотеже и кризе.⁵

Дошло се до закључка да улога тржишта постаје све више један од најзначајнијих фактора у развоју производних снага, а нарочито кад су у питању ефикасност привређивања, пораст продуктивности рада, економичност и рентабилност производње. Истичан је значај тржишта као пресудног динамичког фактора у законитости развоја у целини, јер се његовим деловањем врши еластично прилагођавање модерној економији, све већој економији развоја и предуслова за високу технологију и масовну производњу.⁶

Основни став полази од тога да треба комбиновати тржишну и планску привреду, при чему је улога планирања као свесног фактора привређивања и усклађивања развоја производних снага незаменљива. Импулси који делују на развој предузећа и целе привреде су двоструки. Они долазе и са стране плана, као субјективног, и са стране тржишта, као објективног фактора

⁵ Жарко Булајић, *Савремени привредни системи*, Литографисана скрипта, Економски факултет Београд, 1971.

⁶ Др Јосиф Јауковић, *Тржиште као фактор тржишне стабилизације*, Годишњак Економског факултета у Титограду, 1985, стр. 25, 26.

привређивања. Комбиновање тржишне и планске привреде, објективног и субјективног фактора у економици, требало је да одговара привредном систему самоуправне економије, при чему је план утврђивао само основне пропорције развоја, а све остало, унутар тих планом утврђених пропорција, остављено је да уређује тржиште.

Све у свему, савремено организована производња и рационални привредни систем се заснивају на истовременом функционисању и плана и тржишта, и то не на односу њиховог супротстављања и супституисања, већ пре свега на односу њиховог комплементарног и корективног допуњавања. Тамо где моћ тржишта престаје, делује план својим визионарством и својом снагом дугорочног програмирања. А тамо где моћ плана престаје, делује тржиште својим механизмом усаглашавања активности привредних субјеката и аутоматизмом непосредног одлучивања у уравнотежењу привредних токова. Јер, кад се општи ток привредних кретања усмери планом и акцијом свесних снага, усаглашавање и изравнавање пропратних токова иде само од себе, јер су вучени матицом општеусмеравајућег кретања.⁷

Тако, на једној страни, имамо култ слободног тржишта, а на другој — култ принудног планирања. Једни признају само тржиште, а други само план, док је, као и обично, истина негде на средини. Неверовање у човека, његову интелигенцију и његове способности, на једној страни, доводи до фетишизације тржишта, на другој. У оба случаја су по среди крајности.

Политика и економика се, иначе, међу собом односе као насиље и слобода. Али, ако се у економској политици полази само од неког апстрактног слободног тржишта, без његових конкретних одредаба, мимо конкретних људи и конкретне историјске ситуације, чијом се делатношћу све дешава, тада се оно показује само као недостижни идеал за практичну активност и као такво немоћним и безуспешним. Суштински, тржиште представља бесконачност различитих човекових циљева, чијих резултата ни он, најчешће, није свестан. Задатак је плана да све те циљеве и активности сједини у визији планске стратегије.⁸ Бранко Хорват је чак у овом погледу ишао тако далеко да је сматрао да је тржиште ефикасно средство планирања.⁹

VI

Сматрало се да је постављањем тржишта и плана на бази њиховог комбиновања и узајмног уважавања, како је то у прет-

⁷ Жарко Булајић, *Савремени привредни системи*, op. cit., стр. 113, 114.

⁸ Жарко Булајић, *Тржиште у савременом развијеном капитализму*, Социјализам 7—8, 1986, стр. 96, 97.

⁹ *Политичка економија социјализма*, Загреб, 1982, стр. 422.

ходном излагању објашњено, пронађен темељни однос привредног система самоуправне социјалистичке привреде.

Но, упркос оваквом теоријском и политичком приступу, у привредној пракси ствари нису ишле глатко. Цео тај приступ је окренут са ногу на главу, а то се одражавало у масовној корупцији, шпекулацијама, крађама, антисамоуправним и антицикличким махинацијама, политичким подвалама и играма итд. Очигледно, а то је тема за себе, бирократија се осетила угроженом, па је давала жесток отпор захукталом процесу. А она је била моћна. Држала је све полуге државне власти у својим рукама, а ни из предузећа је није лако испуштала. Истовремено, бирократска рђа је убрзо почела да покрива и радничко управљање, тамо где се оно у почетку показивало успешним.

Ништа није ишло у складу са теоријским шемама ни са политичким циљевима.

И због оваквог тока неповољних кретања увиђало се да тржишту треба дати већу улогу и веће место у самоуправном систему. Уместо самоуправности и тржишта, бирократизам је цвetaо на свим нивоима друштва: локалним, републичким и савезним, док је самоуправност у предузећу добила само правну форму и формални израз, а у садржини се, у погледу управљања, мало што мењало.

Такве појаве нису остале незапажене. Жестоко су критиковане, жучно анализиране и теоријски уопштаване, све у циљу да се отклоне и да се прокрчи слободан и неометан пут самоуправности и тржишту.

Чула су се и следећа резоновања: најгоре решење од свих могућих решења јесте прокламовати тржиште, а не признавати његове консеквенце. Даља изградња тржишта и уређења тржишних односа у циљу отклањања нонсенса остварила би далеко веће шансе најспособнијим, најпредузимљивијим и најефикаснијим. Не треба, међутим, заборавити да тржишно привређивање не чини само економију рационалном и ефикасном, већ има и далекосежне позитивне политичке ефекте. На данашњем степену развоја производних снага у свету само тржишна привреда даје ону неопходну материјалну основу развоја политичког демократизма. Тржиште је најефикаснији инструмент у борби против бирократије и паразитизма. Познато је да се у административном систему привређивања тржиште комплетно замењује нормативним планом, слободни предузетник, односно у нашем случају самоуправљач, државном и привредном бирократијом, а економска логика административно-догматском логиком државе и партије. Укидање владавине тржишта у систему привређивања не оставља никакву другу алтернативу осим владавине бирократије, која се идеолошким догматизмом тада чврсто усидри на власти, па је, управо због тога, није лако уздрмати из седла у које је постојано засела. Зато је борба за тржишну економију

камен темељац борбе против бирократије, што отвара шансе демократским процесима.

Бирократија, по свему судећи, успешно се може тући и коначно сломити само економским снагама и тржишним редом ствари. Она се не може савладати борбеним и револуционарним фразама, као ни звучним паролама, а још мање филозофским расуђивањима о истини, правди, једнакости у социјализму и борбом против отуђења човека. Иза фраза, парола и филозофије нема никакве постојане и објективне снаге. Напротив, да би се филозофија и политика могле спровести у дело, потребна је сила. А кад већ дођемо до тога да насиљем хоћемо да изграђујемо социјализам, односно да речи и идеје претворимо у живот силом, онда постајемо поборници административне принуде и заробљеници етатизма. Истина, речима, осудом, критиком, паролома, бирократизам се жестоко и страствено сатире, а беспопштеном галамом ставља под ноге. Али, ма колико све то било поразно по бирократизам и ма колико он био рађен бесом, емоцијама и жаром револуционарних парола, он остаје, и поред такве жестоке, острашћене и револуционарне страсти и идеја, постојан и чврст. Ако, пак, хоћемо да бирократизам и његове непосредне изданке паразитизам и догматизам савладамо силом, не треба заборавити да је управо организована сила највећа бирократска снага, па ма колико она била у почетку револуционарна. Економска снага и тржишна логика, својом ефикасношћу и истерицањем нерада и незарађених доходака на чистац, а поготову селективним избором инвестиција, роба и услуга, нагризају бирократизам полако и сигурно, подривајући га не од површине, него из темеља, из његове унутрашњости, рушећи основу на којој стоји и сатерујући га у мишију рупу.¹⁰

Пошто је тржишна привреда *општи економски услов* и најважнији фактор изградње самоуправног друштва, без ње је то друштво немогуће и незамисливо. Но, тржиште и самоуправа на југословенски начин нису били довољно снажни чиниоци да дају одлучан отпор бирократизму и да му задају одлучан ударац. Бирократизам је превагнуо и ушао у све поре друштва, са свим пропратним појавама које он, природном логиком ствари и догађаја, сам собом доноси.

VII

Како наћи лека? Партијско и државно вођство је упорно остало на доследној и целовитој изградњи самоуправног система у свим порам друштва. Решење је виђено у прожимању свих

¹⁰ Жарко Булајић: *Осврт на средњорочни план развоја СР Црне Горе од 1971—1975. године*, Савременост, 4, година II, 1972, стр. 170.

делова дрштва самоуправним односом и њиховим повезивањем као јединствени организам у целини.

Упркос свим реформама у корист тржишта и самоуправе, самоуправно друштво се све више заплитало у сопственим супротностима, које је оно само изњивило. Тражени су излази и нова решења. Политичко вођство је живело у непоколебљивом уверењу да је једини начин да се изиђе из зачараног круга супротности, недаћа, конфликта, деформација и корупционаштва — доследно спровођење самоуправне филозофије, тј. промовисањем и изградњом новог самоуправног социјализма, на темељу његовог трансформисања, како у вертикалном тако и у хоризонталном правцу, на самоуправним основама, тј. од врха до дна. Самоуправљање се није могло зауставити само на предузећима и локалним властима, нити задржати његово ширење изван тог нивоа. Оно је морало захватити све нивое привреде и државе: почевши од предузећа и месних заједница, настављајући са локалним и републичким органима и институцијама и завршавајући са савезном управом и савезном државом. На исти начин, самоуправу је требало проширити и утемељити изван привреде и на све друштвене делатности, државну организацију и политичке институције. Истина, самоуправни однос није био спојив са строгим централизмом, па се истовремено пришло и широкој децентрализацији. Међутим, та децентрализација је спроведена само до нивоа република. Даље се није макло. На оавј начин републике су се преко сваке мере осамосталиле. Оне су се у оквиру својих граница забарикадирале као нове и чврсте централистичке силе које су сву власт и одлучивање, како у привреди тако и у осталим делатностима, концентрисале у својим рукама. Самоуправљање је било само украсна фасада целе архитектуре. Круна целе активности био је најпре Закон о удруженом раду, а затим фамозни Устав од 1974. године, који је од Југославије направио конфедералну државу и који је полазна основа њене касније дезинтеграције и нестанка као државе. Но, ово није тема овог рада, па ћемо се, у циљу веће јасноће и разумевања, задовољити само као најнеопходнијом напоменом у том циљу.

Међутим, устав од 1974. године је, уместо да реши главне проблеме друштва, каква му је улога и била одређена, односе у друштву и држави заоштрио још и више, тако рећи до крајњих граница.

Шта је онда даље требало чинити? Остало је да се трага за допунским решењима и новим самоуправним иницијативама. Кардељ је, осетивши да све може „поћи ђавољијем трагом“¹¹ био неуморан у покушајима да усаврши политички систем у правцу развоја демократије, не ни као једнопартијског система, а не ни као вишепартијског система, већ као посебног облика непосредне самоуправне демократије, која би једино одговарала привредном и политичком систему самоуправног социјализма.

¹¹ Његош, *Горски вијенац*.

Констатујући да је наше друштво, истискивањем државе и увођењем уместо ње самоуправљања на свим његовим нивоима и у свим секторима, добило друштвено-економску душу, Кардељ је дефинисао нове задатке Партије у даљој изградњи друштва и даљем процесу усавршавања самоуправне демократије. Утврдио је да „сада друштвена изградња у целини, а посебно политички систем постаје *одлучујуће питање* нашег даљег успешног самоуправног развоја. То поготову зато што се чак може рећи да је развој политичког система у одређеном застојању, односно да нека његова институционална решења већ долазе у несклад са достигнутим степеном развоја односа и облика који се успостављају у самоуправно организованом удруженом раду и у области самоуправљања уопште. Ако би тај несклад потрајао, он би могао постати озбиљна кочница даљем успешном развоју и учвршћивању стабилности система социјалистичког самоуправљања у целини. . . Међутим, са тим новим демократским политичким обликом друштвеног самоуправљања још нису усклађени ни сви други видови не само политичког система, него ни положај ни начин деловања субјективних политичких снага. Ако би тај несклад дуже потрајао, делегатски систем би се тешко ослобађао својих почетних слабости, а био би подложен и разним деформацијама које би, несумњиво, негативно утицале на демократизам нашег друштвеног живота“.¹²

Кардељева публикација, у којој је горе наведено речено, „Правци развоја политичког система социјалистичког самоуправљања“, изазвала је широке расправе, бројне колоквијуме, многе симпозијуме, нове сличне публикације од појединих аутора и колектива аутора и, уза све то, многе полемике, које су, углавном, давале пуну подршку овом Кардељевом раду, а које су се продужиле и после његове смрти, чак све до акутне кризе СФР Југославије, која је завршила у нестанку ове државе са географске карте Европе.

Немогуће је сав тај големи материјал набројати.

Касније, мишљења су почела да одступају од Кардељевих ставова и да у многоме дивергирају у односу на њих.

Вредно је поменути докуменат Председништва СР Србије под називом „Ставови и реформе политичког система“ Расправа која је вођена поводом њега, у организацији часописа „Марксистичка мисао“ из Београда, констатовала је да су „готово сви учесници у расправи били једнодушни у оцени да су за превладавање кризе нужне такве промене политичког система које би створиле претпоставке за увећање и проширење људске слободе, за хуманизацију друштвених односа и за стваралачко и продуктивно деловање сваког организованог колектива. Сложили су се да су негативне тенденције у привредном и политичком ра-

¹² Едвард Кардељ, *Правци развоја политичког система социјалистичког самоуправљања*, Београд 1977, стр. 11.

звоју данас доведене до *пароксизма*, што је неоторив доказ постојања дубоких промашаја у свим основама економског и политичког система конституисаног Уставом СФРЈ из 1974. Речено је да је садашњи облик савезне државе израстао на *апсолутизованију националног принципа* у његовом недемократском виду и да не отвара потребне перспективе друштвеног развоја.¹³

Тако смо дошли коначно до чињенице да самоуправни систем, иако је унео низ ваљаних новина, креативних трансформација и позитивних поремећаја у социјалистички систем совјетског типа, није уродио очекиваним плодом. Не може се оспорити ни извесни напредак, нарочито кад је у питању аутономија предузећа и тржишно привређивање, што се одразило на ефикаснију производњу, рационалније инвестирање, већу стопу привредног раста и раст животног стандарда.

Запело се у политичком систему, што је имало неповољне последице на даље привредне реформе, на општу стагнацију целог друштва и све веће како економске тако и политичке нестабилности. На принципима једнопартијског система, иако се покушавало његово превазилажење тзв. *непосредном демократијом*, није се могло изградити демократско друштво као кључни фактор стабилног и динамичног економског развоја и напретка.

Једна дубља политичко-економска анализа самоуправног система у Југославији открила би и узроке овако неславног краја југословенског експеримента, који је дуго времена голицао знатижељност света и многе задивљивао смелостићу подухвата. Но, не претендујући на такво нешто, дотаћи ћемо врло кратко, ради комплетнијег увида, само неке елементе који на то указују.

VIII

Аутономија предузећа, тржишна привреда и политичка демократија иду заједно. Ако то није случај, нема слободног предузетништва, нема слободног избора и нема суверенитета потрошача, без чега је тржиште кусо и шупто.

Ма колико југословенски самоуправни систем имао тенденцију да једног дана, ипак, пође тим путем, догматизам као идеологија бирократског владајућег слоја био је на теоријском и политичком плану највећа и најтврђа баријера у кретању у том правцу.

Идеолошки догматизам је *главни чинилац* што је проиграна озбиљна шанса, која се пружала увођењем самоуправе и враћању на тржиште, да се Југословенско социјалистичко друштво трансформише на тим основама као модерно демократско

¹³ Реформе политичког система, могућност нових пројеката социјализма, како нас друпи виде, Југославија у кризи, Марксистичка мисао, број 6. Београд 1989, стр. 3.

друштво. Интересима бирократије то није одговарало. Зато је одлучно стела на пут том процесу.

Такође, у политичком погледу ни вишепартијски ни једнопартијски систем нису одговарали југословенској стварности. Први је водио разбијању Југославије, а други административно-планском систему совјетског типа. Покушало се да се оба превазиђу беспартијским системом непосредне демократије. Тражећи неко средње решење и лавирајући између плана и тржишта, између самоуправе и бирократске воље, између демократије и квазидемократије, уместо оригинала родио се бастард.

Истина, неки су помаци, чак и врло значајни, и начињени, али су они, уместо да допринесу стабилизацији самоуправног система, били главни узрок његове све веће нестабилности.

Бирократија, по природи ствари, мисли догматски, не зато што не зна и није способна да друкчије мисли, већ, напротив, што догматизам као метод мишљења и као теоријска доктрина њој и њеном целом бићу, њеним сопственим интересима, највише и одговара. Ни по коју цену није се хтела одрећи власти и својих интереса. Упркос чињеници да је отворила брешу у систему, одричући се деломично административне економије и дозволивши да се кроз ту брешу провуче извесна аутономност предузећа и деловање тржишта, догматизму мишљења тиме није задао неки јачи ударац. Напротив, чим су се односи на новопрокламованој платформи самоуправе и тржишта донекле средили и консолидовали — и догматизам се врло брзо прилагодио новонасталој ситуацији. Уместо да се крене даље, самоуправљање је постало најтврђа база и недодирљива тврђава новог догматизма. Један је био донекле превазиђен, али је настао други, на измењеним друштвено-економским и политичким основама, још робогатнији и несноснији.

Суштински, догматизам није, сам по себи, ни идеологија ни доктрина. Он је беда духа, окорелост свести и тврдокорност савести. Њему доличи уштављени стил изражавања, који и дух и свест и савест окива у челичне синџире идејне непропустљивости. Као такав је сабијен у клишеима доктрине и ограничен на мисао која је затворена у себе, без могућности да се мења, прилагођава, оплемењује, развија и шири. Милитантан у садржини, беспоговоран у начину комуницирања и заповеднички у исповедању, он не нуди никакав други избор до самог себе.

Свака доктрина, свака теорија, ма колико била фина, прихватљива и напредна, кад пође тим путем, може да се, кад се окамени, претвори у догматизам. А то се увек дешава кад иза неке доктрине стоји неки јаки интерес, јер догматизам увек брани неки и нечији интерес.

Осим тога, догматизму иде на руку и тежња човека ка помирљивости и тражењу склада између супротности, како би се омогућио што бржи, уједначенији и уравнотеженији развој. На-

име, теорија увек тендира, упркос животу, објективној стварности и пракси, неком складу и циљу да помири, управо ради склада, непомирљиво и да, трасирајући пут пракси, живот поштеди од немоћи и хаоса. У најбољој намери да за праксу искује њено убојито оружје у решавању проблема, она је, највећма, чинила супротно ономе што јој је био циљ и што је желела. Тако, теоријски системи, модели, доктрине, религије, уместо оруђа за владање праксом, постају најчешће њени окови који онемогућују њен слободан замах и игру њених неисцрпних стварања.

Идеја доминација бирократског догматизма, као препрека и кочница објективних научних истраживања, негативно се одразила и на економску науку. Мали број економиста се осмелио да слободно критикује систем и износи своје предлоге (Хорват, Бајт, Корошић, Ђурић и други), али осим њиховог индексирања као противника, њихове анализе нису имале утицаја. Политика је доминирала, а економика бачена у запећак. Пошто је објективна економска наука бачена у задњи план, у економској политици и доношењу њених мера главну улогу су играли економисти, правници и професионални политичари, који су били потпуно режимски опредељени и оријентисани. Критичка економска мисао се врло мало или нимало није слушала.

Такво стање ствари у економској науци је многе вредне и способне економисте окренуло западним искуствима и узорима. Уместо анализе југословенске геополитичке стварности и тражења решења, која јој, по природи ствари, логици развоја и нужних потреба, одговарају и која јој се намећу, многи економисти, и то они најспособнији, оријентисали су се у тражењу рецепата на Западу. Свакако, туђа искуства, а нарочито научна достигнућа, неопходно је користити. У њима је увек могуће наћи и оно што одговара потребама и интересима датог друштва, а нарочито могу бити корисна она достигнућа која асоцирају на идеје блиске потребама тога друштва. Но, не треба заборавити да проста копија тих искустава и достигнућа на друкчију конкретну стварност не може дати резултате. Чак, они могу навести на странпутицу, често на прави суноврат, ако одудару од специфичности конкретне економске стварности. Исто као што погрешан лек дат болеснику, уместо излечења проузрокује катастрофу, тако и погрешне економске мере, које су на неким местима уродиле плодом, примењене на неодговарајуће тло и поднебље, могу изазвати још већи хаос.

IX

Увођење радничког самоуправљања у предузећима истакло је не само проблем његове аутономије и тржишта већ и проблем својине, и то у врло деликатном облику. Ако својину дефинишемо по римском узору, она обухвата три елемента (*ius u-*

tendi, fruenti et abutendi), што фактички значи да својина изузима остале у контроли над ствари, онда се више не може радити у нашем случају о својини у правом смислу речи, Јер, пошто држава не управља више предузећем, а управљање је кључни елемент сваке својине, онда ни предузеће није више њена својина, барем не у том виду. У најгорем случају, карактер својине се мења. Самоуправно предузеће, у коме се концентрише већина средстава за производњу и друштвеног капитала, није више државна својина, барем не у чистом виду. Међутим, не треба сметнути с ума да се овом трансформацијом државне својине не отвара пут рестаурацији приватне својине. Па, пошто држава није власник предузећа, пошто се не враћа приватној својини, поставило се питање: ко је онда фактички носилац те својине.

Дефинисати својину по Марксу значи „исто што и истражити све друштвене односе производње. Зато се проблем својине, после преласка на радничко управљање, није могло никако заобићи ни у теорији, а још мање у пракси и правно-нормативном регулисању овог института.

Како је категорија друштвене својине, уместо државне, био темељни економски, политички и социолошки однос друштвеног самоуправљања, с једне стране, и пошто је ова категорија у државном облику, с друге стране, била главна баријера, иначе изузетно отпорна, даљем разрађивању административно-планског привређивања и увођењу тржишне економије, дискусије и главне полемике су се водиле око овог кључног економског, политичког и социолошког проблема. Никле су бројне књиге, студије, чланци, полемике. Само у времену од 1960. до 1984. у „Библиографији о друштвеној својини у Југославији“, коју је издао Југословенски центар за теорију и праксу самоуправљања, забележене су 1733 библиографске јединице о овом проблему. Грађа покрива следећа тематска подручја: 1. теоријски и методолошки аспекти друштвене својине (појам, развој и субјекти друштвене својине); 2. друштвена својина у правном и политичком систему Југославије; 3. друштвена својина у привредном систему Југославије и 4. посебни аспекти друштвене својине.¹⁴

Но, упркос овој големој литератури, као и безбројним дискусијама и полемикама, проблем друштвене својине није ни теоријски дефинисан, а ни практично регулисан. Она је остала непознаница.

Међутим, чим се прешло на радничко управљање, поставило се и питање: чија је то својина којом предузеће управља? Видели смо да држава више то није, јер чим је изгубила главни атрибут својине она више није ни власна над њом. Није ни групна својина радника, који сада њом управљају, јер је они не мо-

¹⁴ Библиографија, Друштвена својина у Југославији 1960—1994, Љубљана, новембар 1984.

гу отуђити; напротив, задатак им је да је стално увећавају и унапређују. Остаје једино једна крајње уопштена дефиниција без конкретне садржине, наиме: ради се о неком новом типу својине, *друштвеној својини*, па није ни чудо што је полемика око ње узела толико маха.

У претходном систему совјетског типа била су позната, прецизно дефинисана и нормативно-правно регулисана три облика својине: државна као доминантна, задружна као групна и лична као изведена из прве две. После увођења радничког самоуправљања почео је процес трансформације. Али, пошто је у том процесу објективно био дуго присутан дуализам самоуправљања и државног регулисања, долазило је до преплитања различитих облика својине: друштвеног, државног, групног, приватног, личног, што је причињавало, у условима наглих промена, велике тешкоће око разграничења ових облика као битног фактора за објективно дефинисање друштвене својине. За ту сврху, управо због таквог галиматјаса, у третирању економске проблематике друштвене својине недостајала је институционализација реалних економских критеријума и категорија.

У третирању овог јединственог проблема Кардељ је дао основне смернице и поставио опште контуре појма друштвене својине, на основу чега се даље залазило у детаље и тражиле најадекватније формулације у циљу прецизирања појма и дефинисања овог облика својине. Но, уместо оног што се хтело, упадало се у све веће нејасноће и све нерешивије енигме, што обично бива са свим оним што је у самом корену погршено засађено и у темељу без тачног математског прорачуна уграђено. Тада биљка не расте, а темељи се руше, што ни у овом нашем случају није изостало.

Кардељ је друштвену својину дефинисао на следећи начин: „Друштвена својина је, у ствари, комплекс друштвено-економских, политичких и правних односа у којима се људи у удруженом раду повезују на основу заједничких средстава за производњу, као *услова* заједничког, односно удруженог рада, и то на основу једнаких права и одговорности у располагању тим средствима и у присвајању производа, односно дохотка оствареног сопственим радом“.¹⁵

Нешто касније Кардељ је прецизирао и допунио ову дефиницију: „Друштвена својина постаје *само општи услов* који омогућује појединачном раднику у удруженом раду да остварује своје право рада друштвеним средствима“.¹⁶

На крају, Кардељ је ове дефиниције ослонио на право радних људи и грађана у нашем социјалистичком друштву као право на самоуправљање, као основу свих њихових слобода и

¹⁵ Едвард Кардељ, *Противречност друштвене својине у савременој социјалистичкој пракси*, Београд 1976, стр. 40.

¹⁶ Едвард Кардељ, *Слободни удружени рад*, Београд 1978, стр. 32.

права, а које је могуће *једино* у условима друштвене својине средстава за производњу и владајућег положаја радничке класе у друштву. а Кардељ даље наглашава да је самоуправни социјализам, не негирајући теорију и науку, *пре свега* ствар практичне борбе радничке класе и радних маса за остварење њихових класних, социјалних, политичких, културних и других интереса на основу друштвене својине средстава за производњу и економских и демократских права радног човека заснованих на праву самоуправљања и на праву рада друштвеним средствима.¹⁷

Кардељеви следбеници и епигони су касније ове његове идеје довели до апсурда. Стало се на становиште да се узајамна зависност између радних колектива као робних произвођача не заснивају на својини, већ на њиховом раду Друштвена својина је сведена искључиво као општи услов рада, а рад као једини фактор стицања расподеле и распоређивања дохотка. Тиме је друштвена својина претворена у *несвојину*.¹⁸ А кад се о својини ради као о несвојини, онда је сваки покушај дефинисања друштвене својине беспредметан. Јер, како дефинисати оно што не постоји, односно како дефинисати „ништа“

Својина је избрисана као капитал, а тиме су доведене у питање све категорије тржишне привреде, чиме је могућност ефикасног привређивања сведена скоро на нулу. Кад се својина дефинише само као општи услов рада, када се она, на тај начин, трансформираше у несвојину, тада она у систему привређивања игра улогу, уосталом као и сваки други општи услов, као ваздух, као вода, као природна околина, као климатски услови итд., чија се књиговодствена вредност не може утврдити и из чега се никакав рачун ефикасности не може укалкулисати.

На основу оваквог прилаза проблему друштвене својине и економском рачуну производње, стало се на становиште, пошто је рад једини стваралац вредности и једини активан фактор производње, да се сви односи у привреди, како они који потичу из повезаности робних произвођача у јединственом комплексу производње тако и они који потичу из робне размене између њих, решавају самоуправним споразумима и друштвеним договорима.¹⁹ Тако је и настао појам тзв. *договорне економије*. Међутим, чим се у мукотрпном процесу напуштања административне економије и лутања да се из ње нађе излаз скренуло овим путем, тако да те везе више не успоставља тржиште него међусобни споразум и договор, тржишту је у договорној економији било све мање места. Дошло је до својеврсне противречности: док је радничко управљање, с једне стране, као општи услов његовог о-

¹⁷ Едвард Кардељ, *Правици развоја политичког система социјалистичког самоуправљања*, *op. cit.*, стр. 119, 208.

¹⁸ Др Миладин Кораћ, *Социјалистички самоуправни начин производње II*, Београд 1980, стр. 20.

¹⁹ Противречности друштвене својине, прилози за научни скуп, Скопје, 28—29. јануара 195.

држања и развоја наметало беспоговорну потребу доследног увођења, ширења и развоја тржишта дотле је с друге стране, у процесу стварања целовитог друштва на самоуправној основи, уведена институција самоуправног споразумевања и друштвеног договарања, као основних постулата тзв. договорне економије. Тако је истискано и оно мало тржишта што се у почетку зачело.

Значи, договорна економија једно тврди, а друго ради. Она представља себе као теоријски систем социјалистичке робно-новчане производње који је укоријењен на тржишту. Али, у пракси, на делу тај систем се темељи на споразуму и договору о свим битним питањима социјалистичке економије. Она се разликује од административно-планског система само у томе што се планови не израђују и не износе путем државне принуде, већ путем споразума и договора свих актера у економици. Док је тржиште на једна врата пуштено, на друга је истеривано.

Дакле, уз догматски начин мишљења, као препреке пуног развоја тржишне економије, придружили смо и схватање својине као несвојине и на тој теоријској основи развитак договорне економије.

Прудон је у своје време тврдио да је својина крађа. А Маркс је својину претварао само у функцији експлоатације, али не у функцији ефикасности привређивања.²⁰ На основу оваквих схватања касније се, победом социјалистичке револуције, учврстила у овом смислу и догма о приватној својини, што није могло а да се не одрази и на догматско третирање својине у самоуправном друштву, што је била велика грешка у афирмисању својине не само у функцији експлоатације него и у функцији ефикасности привређивања и система тржишне привреде. Догма је мисао, идеја у којој је живот пресахнуо да би могла ишта покренути, односно да би могла удахнути живот и подстаћи процес и промене.

Чак је и Бранко Хорват, отприлике, стајао на становишту о друштвеној својини у Кардељевој интерпретацији. Кад дефинише друштвену својину, он примећује да је, кад се о њој ради, „сватко једнако власник, што значи да нитко тачно одређен није власник... Посљедица тога је да власништво не даје никакве посебне повластице.“ Па наставља: „сваки члан друштва извлачи економске користи искључиво из свог рада, а не из власништва“.²¹

Али је пракса ово демантовала у сваком погледу. Овакав појам својине у кардељевском смислу у Хорватовој интерпретацији отварало је широке злоупотребе владајућег слоја у ваком смислу и у овим правцима.

²⁰ Жарко Булајић, *Марксово економско учење као теорија отуђења*, Београд 1991, стр. 4, 7, 317. ♦

²¹ Бранко Хорват, *Политичка економија социјализма*, *op. cit.*, стр. 198—199,

Пошто је приватна својина, с једне стране, претворена у догму, и пошто је, с друге стране, њену функцију заменила недефинисана друштвена својина, својина је за економику изгубила значај претварајући је само у општи услов рада и производње. Она је практично деградирана у привредном смислу. Од својине је тиме сведена на несвојину и тако као најзначајнији фактор привређивања елиминисана из економске анализе. Изгледа, противречност самоуправног друштва, које би требало да се темељи на аутономности привредних субјеката и законима тржишта, није се могло друкчије решити. Такво догматско решење у теоријском смислу све је више ширило раскорак између теорије и праксе и између речи и дела.

X

Досадашње разматрање показало је да се социјалистички самоуправни систем, пошто није могло одступити од марксистичке догме, заснива на три битна принципа:

Прво, на друштвеној својини средстава за производњу, што је искључиво капиталистички однос, а са њиме и све економске капиталистичке категорије на чијим основама и функционише целокупни систем тржишне привреде, као што су и тржиште капитала, финансијског капитала итд.;

Друго, на одбацивању категорије радне снаге као робе, а са тиме и искључивању тржишта рада као битног фактора тржишта у целини. Није се признавала могућност куповине и продаје рада, па ни његову цену није могло одређивати тржиште рада. Ако радник управља предузећем, ако су средства за производњу општи услов његовог рада, тј. ако су она несвојина, онда, разумљиво, радник и није могао продавати радну снагу самом себи;

Треће, на планском усмеравању привреде и укупног друштвеног развоја. Мада се остало на планирању само општих пропозиција, ипак су кључне ингеренције државе на овом сектору и даље остале, као што су обавезе доношења петогодишњих средњорочних, годишњих текућих и кварталних планова.

Сва ова три кључна стуба на којим се зидала и чврсто ослањала самоуправна привреда су у знатној мери ограничавали развој и размах тржишног начина привређивања. А заједно са судбином тако осуђеног тржишта изостала је и пуна могућност економичнијег, рационалнијег и ефикаснијег привређивања. Цео систем је још увек остао у заветрини незарађених социјалних привилегија и давања, трошења непроизведеног и гаранцијама неостварених циљева. Половичност тржишног продора у самоуправни социјалистички систем више је ишла на руку нераду, корупцији, многобројним берократским злоупотребима и сивој економији, него стабилизовању привреде.

Кад се већ теоријски стало на социјалистичком самоуправном социјализму, пракса је захтевала многа решења у том правцу, у циљу његове изградње и усавршавања. Практични кораци у том правцу отворили су потребу за претходним теоријским расветљавањем даљег пута, а и створили шансу за теоријска истраживања. Сва решења, сви предлози, све аналитичке студије и сва теоријска размишљања, кретала су се у оквиру званичне марксистичке економске школе, њеног аналитичког резона и филозофског метода.

XI

Ако је социјалистичка самоуправна привреда робно-новчана привреда у којој функционише тржиште, тада оно у њој делује, уз план и закон вредности, истина у специфичном облику, као основни закон.

Оно што треба нарочито нагласити, а што је битно у научним истраживањима када је у питању југословенски самоуправни социјализам, јесте то да се није одступило од Марксовог економског учења. Марксов систем, метод, анализе, мисли — остали су као темељни теоријски принципи у којима је нађена полазна основа и кључни ослонац за теоријска истраживања и практична остваривања. „Капитал“ је био јеванђеље од којег се није могло одступити, а закон радне вредности као *калауз* који отвара сва врата. Несумњиво, пошто се радило о социјалистичком систему производње, а „Капитал“ је био анализа и критика капиталистичког начина робне производње, била су потребна прилагођавања и извесна теоријска модификовања, како би се капиталистичка робна производња трансформисала у социјалистичку. У овом покушају нису изостале теоријске шпекулације, логичке недоследности и акробатске вештине у фразама, паролама и празним анализама.

Дакле, закон радне вредности је прихваћен као основни закон социјалистичке робне производње. А та чињеница је одмах изазвала питање: у ком облику овај закон делује у једном новом начину производње као што је то социјалистички. Зна се да он у простој робној производњи делује *непосредно* у свом природном облику, а у капиталистичком облику *цене производње*. А у којој форми, онда он делује у социјализму? У простој робној производњи цене осцилирају директно око вредности робе, а у капитализму око цене производње. Око чега осцилирају цене у социјализму?

На ово питање има више одговора.

Овом трансформисаном привредном систему више није одговарала *планска цена*. Државни облик својине је прешао у облик друштвене својине, боље рећи несвојине, предузећа су стекла аутономију и учињен је снажан продор тржишта у економ-

ске односе. У таквим односима проблем цена и њиховог образовања, при чему свакако утицај државе није престао, трпи промене у истом правцу.

Тако, пошто планску цену нормира, прописује, калкулише и намеће предузећу држава, она више, у сваком случају, не може одговарати самоуправном систему, нити може наћи места у њему. Знамо да је основна функција планске цене у административно-планском систему била да буде један од главних инструмената остваривања планских задатака и реализовања друштвено-економских планова развоја.

Истина, државно-плански органи су, по правилу, обрачунавали *планске* као *вредносне* цене, које су, углавном требало да буду *искалкулисане* на принципу закона радне вредности, по кома цене производа и услуга изражавају друштвено неопходне трошкове производње. Но, упркос томе, оне нису проистекле из слободног деловања закона вредности на тржишту робе и услуга, већ из глава планера, па су се као такве насилно наметале привредним субјектима.

Требало је, дакле, пронаћи неки прикладнији инструмент који ће више одговарати самоуправној привреди.

Један од најпознатијих, највише обрађиваних, најконтроверзнијих и најкритикованијих облика деловања закона вредности у самоуправном социјалистичком систему *робне производње*, као инструмента преко кога он делује и механизма како делује, јесте *доходна цена*.²²

Доходна цена је изведена по Марксовом обрасцу цене производње. Најпре је дефинисана и утврђена *доходна стопа*, попут Марксове профитне стопе.

Пошто је капиталистички однос у социјалистичкој робној производњи укинут, онда се, наравно, у формули *доходне стопе* не може јавити капитал, како константни тако ни варијабилни, као што је то случај у Марковој профитној стопи. Доходна стопа се, сходно тој чињеници, дефинише као однос оствареног дохода и збира материјалних средстава и новчаног израза новододатог рада радног колектива самоуправне производне јединице:

$$d_1 = \frac{d}{ms + ni + nr}$$

Она изражава *спојеност* фактора производње у рукама радника, насупрот њиховог разједињења на раднике и власнике средстава за производњу, односно капиталиста. Зато је у њој сасвим другачије представљен субјективни чинилац производње, тј. не више као варијабилни капитал, већ као целокупни ново-

²² Др Миладин Кораћ, *Тезе за теорију социјалистичке робне производње*, „Социјализам“, бр. 1, 1961; Социјалистички самоуправни начин производње, й, йй и Ш књига, Београд 1977; 1990, и 1992.

додати рад радника радног колектива, а објективни чинилац не више као капитал него као збир материјалних средстава.

Од доходне стопе до доходне цене ишло се истим корацима као што је то Маркс чинио од опште или просечне профитне стопе до цене производње, само с том разликом што је трошковима производње уместо просечног профита додаван *просечан доходак*. Сељење, обрт капитала и све друго што иде уз то и са тим је сасвим исто. Разумљиво, закључци су различити, јер се у једном случају ради о капиталистичком начину производње, а у другом о социјалистичком.

Општа или просечна доходна стопа се формира, попут опште или просечне профитне стопе, сељењем материјалних и новчаних средстава и радника, дакле не више капитала, из гране у грану. Том приликом се не врши *раздвојено* кретање средстава и радника, па зато сељење произвођача у овом систему, по правилу, не може бити узрок појаве незапослености, као што је то случај кад је у питању сељење капитала.²³

Сходно свођењу својине на несвојину, у целом систему доходне цене остаје само рад као једини активни фактор, па није ни чудо што се са средствима селе и радници, носећи их као своју прђију.

Дошавши овако упрошћеном анализом до образовања просечне доходне стопе, закључује се да је њен смисао у томе што све гране производње остварују једнак доходак на једнаке ангажоване факторе производње, односно доходак на ангажоване факторе производње који се остварује по *јединственој* просечној доходној стопи.²⁴

Ова тзв. јединствена просечна доходна стопа се проглашава као закон просечног дохотка, коме се даје значај *најопитије* законитости социјалистичке самоуправне робне производње, тј. као основног економског закона.

Према томе, доходна цена се састоји из материјалних трошкова производње (mtp) и просечног дохотка (pd). Тако добијам следећу формулу доходне цене:

$$DC = mtp + pd$$

На овај начин је извршен, како то њени аутори тврде, преображај историјског облика закона вредности у доходну цену. Доходна цена је, како се види, социјалистички облик закона вредности социјалистичке самоуправне робне привреде. У том смислу, доходна цена је *унутрашња* законитост успостављања односа *робне размене и односа у расподели* дохотка између со-

²³ Др Драгољуб Драгишић, Др Милован Павловић, Др Богдан Илић, *Политичка економија*, Београд 1983. стр. 468.

²⁴ Др Александар Ваџић, *Принципи и политика дојотка*, Београд 1981, стр. 188.

цијалистичких робних произвођача.²⁵ Тако посматрана, она се јавља као економска законитост формирања тржишних цена, јер оне осцилирају око ње као око свог стожера. У таквом систему робне производње, наглашава се односи између привредних субјеката успостављају се као односи размене робе између социјалистичких робних произвођача. А суштина овог система је у томе да је свуда, из свих формула, брисан капитал и да је тзв. друштвена својина схваћена само као однос унутар радничке класе, а у крајњој анализи, као што смо већ констатовали, као несвојина, што води тзв. превазилажењу својине као основе управљања и свих доходака који из ње проистичу: индустријског профита, трговачког профита, дивиденде, камате, земљишне ренте итд. Наиме, пошто се средства за производњу, односно својина на њима, не могу појавити као капитал већ само као *прости* материјални чиниоци производње, то се на основу њих, сасвим природно по овој логици, не могу ни присвајати резултати производње и промета.²⁶

Извесним теоријским смислом за махинације туђим достигнућима и акробатском вештином љуљања и ходања по затегнутом конопцу теоријске истрошености, конструисан је један теоријски модел, назови-систем, који је имао велике амбиције да југословенски самоуправни социјализам чврсто постави на ноге робне производње и утемељи на тржишним односима.

Но, сам модел говори за себе. Ако је он лишен свих битних услова тржишне привреде, као што су приватна својина, тржиште капитала и тржиште рада, и ако су из њега избачене све главне тржишне категорије, као што су профит, камата, предузетничка добит, дивиденда и рента, и ако је он остао без личног интереса као основног мотива привређивања, који му је обезбеђивао аутоматизовани механизам кретања, онда из тог модела ништа није могло ни изаћи него недоношче, као што је то, уосталом, био и сам привредни систем бивше Југославије. Ипак, не треба заборавити да је и недоношче боље него ништа, и са њиме се направио не такобезначајан продор у до тада неосвојиву тврђаву административно-планског система и командне економије

Дакле, цео систем је крајње симплификован и заснован на застарелим преживелим теоријама XIX века, без практичне потврде. У њему је све сведено само на рад, удружени рад, самоуправљање и доходак. Наравно, од таквог привредног система,

²⁵ Др Драгољуб Драгишић, оп. цит., стр. 470.

²⁶ О доходној стопи и доходној цени се може подробно и из прве руке најбоље информисати, осим већ наведених, још и из следећих радова великог броја аутора: „Проблеми теорије и праксе социјалистичке робне производње у Југославији“, Зборник радова, Загреб 1965, „Основи теорије дохотка и социјалистичке робне производње“, Зборник радова, Београд 1979; „Политика дохотка у самоуправној робној приврди“, Зборник радова, Београд 1972.

који је у овом моделу представљен, а који је претендовао да га доследно изражава, није се много могло више ни очекивати.

Тражећи најадекватнији модел социјалистичке економике утемељене на законима робне производње и тржишту и формулу којом ће се он дефинисати и квантитативно изразити, појавили су се и други, осим модела доходне цене. Поменућемо неке.

У моделу *специфичне цене производње*, која је представљена код појединих аутора са извесним разликама, па се зато јавља у више варијација, покушало се да се југословенски систем самоуправног социјализма више ослони на фактичке економске чиниоце и тржиште у њему постави на далеко темељитијим економским, а не идејно-политиколошким основама, као што је то случај са доходном ценом. При томе се ни у овом случају није могло побећи од врло значајних идеолошких примеса, што је целом подухвату дало ограничен домет.

Специфична цена производње полази, исто као и доходна цена, од три битна принципа југословенског социјализма: друштвене својине, самоуправљања и расподеле према раду. Разлика се састоји у схватању закона вредности као основног закона робне производње.

Формула специфичне цене производње је истоветна као формула Марксове цене производње: $C + V + pp$ (константи плус варијабилни капитал плус просечни профит). Према томе, у моделу специфичне цене производње се појављују и категорије обе врсте капитала и још просечни профит, што није случај, као што смо видели, код доходне цене, па се зато одмах у почетку може констатовати противречност између социјалистичке основе друштва, изражене у три наведене претпоставке, и капиталистичког карактера производње, изражене у три наведене категорије. Но, с обзиром да се социјализам сматра као прелазни период, који није лишен капиталистичких елемената и остатака, та противречност је нормалне природе. Па, кад се пође са оваквог становишта, није ништа необично да у моделу специфичне цене производње, односи производње немају пресудан утицај на карактер робне производње, већ се, напротив, они њој прилагођавају.²⁷ Уосталом, и сама та чињеница говори да се овај модел више приближио и дубље залази у тржишту привреду од модела доходне цене.

У овом моделу се доходак не узима као јединствена, хомогена категорија и друштвено-економски однос, као у моделу доходне цене, већ само као збир свих доходака у улози обрачунске категорије. Марксовој цени производње придодат је придев *специфична*, јер се она као таква не образује у капитализму него у социјализму, тј. као историјски облик закона вредности у новом социјалистичком систему.

²⁷ Др Драгољуб Драгишић..., *op. cit.*, стр. 477.

Дакле, у специфичној цени производње нису изостали ни тржиште капитала ни тржиште рада. Специфичност је у томе што радник има приватну својину над својом радном снагом и присваја две врсте дохотка: један по основу својине над радном снагом, а други по основу друштвене својине над средствима за производњу.²⁸

Тако се резултат рада радника не јавља у јединственом дохотку који се примарно стиче у робној размени, па се разлаже на поједине намене, већ постоји у виду две раздвојене категорије: једне као саставног дела цене коштања и други као добити. Специфичност самоуправног социјализма, који се базира на цени производње, управо је у овим двема врстама дохотка непосредних произвођача: од својине на радну снагу и средства за производњу. Из тога произлази да радници нису само заинтересовани за свој лични доходак од рада, већ и за онај део који добијају по основу средстава за производњу. А то значи да су радници двоструко лично заинтересовани за повећање својих зарада, а тиме заједно и за што већу продуктивност и ефикасност производње.

Све у свему, нема неке веће разлике са Марксовом ценом производње. Чак и ово раздавајање зараде радника на два дела, једног дела по основу рада, а другог по основу својине, подсећа на предузетничку добит капиталисте као власника предузећа.

У једној развијеној варијанти специфичне цене производње, која више оперише стопом акумулативности, мотивација пословања предузећа је усмерена на акумулацију. Циљ је да систем омогући акумулацију, наиме увећање, модернизацију, технолошку иновацију и модерну организацију предузећа. У том смислу се као показатељ пословног успеха јавља стопа акумулативности. Њени елементи су акумулација (А), предујмљена средства за производњу (с), предујмљени лични дохоци (v) и део производа који се употребљава за потребе опште потрошње (q). Кад се сви ови елементи доведу у складан однос, добија се стопа акумулативности:

$$\frac{A}{c+v+q}$$

Руководећи се нивоом остварене стопе акумулативности, социјалистички привредни субјекти ће се селити из прана са ниском у гране са високом стопом акумулативности, и то ће довести до образовања просечне стопе акумулативности за привреду у целини. А формирањем просечне стопе акумулативности за привреду у целини и њеним деловањем на односе у расподели наци-

²⁸ Специфична цена производње и стварне цене у привреди Југославије 1964—1979, Зборник радова, Београд 1971; Др Зоран Пјанић, Робна привреда у самоуправном систему.

оналног дохотка врши се објективни процес трансформације тржишних цена у специфичну цену производње.

На тај начин специфична цена производње на основу просечне стопе акумулативности обезбеђује свакој грани производње, на вредност просечно ангажованих средстава за производњу: просечно предујмљена средства за личну потрошњу и на средства за општу потрошњу, акумулацију по јединственој стопи акумулативности.²⁹

На основу овог модела, закључује се како је доходак *полазна категорија* да радни људи иступају као доносиоци привредних одлука и колективни предузетници. А због двојства дохотка, да служи подмирењу личне потрошње и проширеној репродукцији, у специфичној цени производње, као крајњој консеквенци слободних економских токова, налазе се два *уравнотежена* елемента: лични доходи према квалитету и квантитету рада и акумулација према предујмљеним основним и обртним средствима.³⁰ На овај начин се специфичној цени производње даје још и улога равнотежне и нормалне цене.

Истина, у концепту специфичне цене производње у много чему су теоријски спорна врло важна *друштвена обележја* социјалистичке самоуправне робне производње.³¹ Но, управо је у томе и највећа заслуга овог модела, јер је јако, иако не из темеља, уздрмао овај тржишно-нетржишни систем економије. Унео је нове дилеме, распре, сумње, резрве у ваљаност толико хваљеног система социјалистичке самоуправне економије, који је претендовао, чак, и на универзалност. Отворио је брешу у њему, иако не директно, и тако омогућио даље његово успешно критичко сагледавање.

Ваља још поменути и *вредносну цену* као модел најближи, односно адекватан непосредном облику деловања закона вредности без његове трансформације у неке друге облике. Овај модел има, уосталом као и друга два, више варијанти.

У целини узев, полази се од поставке да закон вредности делује и у социјалистичкој самоуправној производњи као и у простој робној производњи у свом непосредном облику не трансформишући се ни у доходну ни у цену производње. У самоуправном социјализму се, по једној најрепрезентативнијој варијанти, не врши модификација робне вредности, исто као ни у простој робној производњи, јер се робе у овом систему непосредно појављују као производи колективног рада социјалистичких робних произвођача.³² Нормално, ако тако ствари стоје, објективна

²⁹ Др Драгољуб Драгишић..., оп. цит., стр. 478, до 479.

³⁰ Др Иван Макоимовић, *Политичка економија II*, Београд 1971, стр. 151, 155, 159.

³¹ Др Драгољуб Драгишић..., оп. cit., стр. 478.

³² Др Драгоје Жарковић, *Огледи из политичке економије*, Београд 1979, стр. 101.

основа цена, по овом моделу, може бити само вредносна цена, у чијој основи лежи непосредно, без икаквих трансформација и модификација, закон вредности као стожер око кога се врте, односно осцилирају, тржишне цене.

Тако представљена вредносна цена се састоји из следећих елемената: пренета вредност средстава за производњу (SP), акумулација (A) средства за општу и заједничку потрошњу (Q) и средства за нето личне дохотке (LD), који би се усклађивали у сразмери с количином новододатог рада (NR).³³ На основу усклађивања свих ових елемената добијамо следећу формулу вредносне цене:

$$SP + A + Q + \frac{LD}{NR}$$

Најслабија страна овог модела је у томе што не даје адекватан одговор на питање расподеле произведене вредности међу гранама, с обзиром на њихов неједнаки органски састав и обрт. Суштински гледано, овом моделу, иако не оспорава сељење капитала из гране у грану, није својствено преливање нове вредности између различитих грана производње. Па се, зато, нормално, поставља питање технолошког развоја појединих грана, а нарочито питање привредног развоја у целини. На њега се одговара природно, увођењем плана друштвеног развоја којим се, помоћу формирања различитих фондова, обезбеђују неопходна средства за развој у складу са текућим и дугорочним потребама друштва.³⁴

Овај модел, за разлику од других, дакле, упркос чињеници да и сам полази од претпоставке социјалистичке робне производње утемељене на самоуправљању и тржишту, највише задржава у свом теоријском окриљу државу као фактор развоја и нормативни метод као регулисања тог развоја. Уз то, уместо да у концепцији робне привреде крене са највише достигнутог нивоа њеног развоја, он се враћа натраг, истина само у инспирацији, далеко у прошлост владавине прости робне производње, при чему компарација са њоме може врло мало или нимало користити. Ретроградно понижање у збиљу савремености може имати компаративну поуку, али не никако неку претенциозну поуку.

³³ Миљивоје Тркља, *Тезе о облику деловања закона вредности у савременом социјализму*, Економист бр. 2, 1971, стр. 249.

³⁴ Исто, стр. 104.

XII

Без обзира на то о каквом се облику деловања закона вредности ради, и без обзира у којој се цени испољава његово дејство, сваки од приказаних облика је на свој начин био практички неприменљив, сувише апстрактан и догматичан да би једна ефикасна економска политика имала било какве прагматичке користи од њега. При том, што је са становишта модерне економске теорије најпроблематичније, у моделима и анализама није прелажена баријера догматског марксизма. Радило се, практично, о теоријским конструкцијама без чврстих темеља, а са промочивим крововима. Теоријски складни модели нису се могли уклопити, а камоли ускладити, са грубом праксом самоуправне *договорне* економије. Више су одговарали, као модификоване копије познатих великих теоријских система, идеолошкој манипулацији, него потребама привредне праксе.

А често, многи од ових модела робне производње у самоуправном социјализму, а и њихове још бројније варијације, спуштали су се на обичан и прост ниво теоријског надмудривања, политичке апологетике и идеолошких илузија, за праксу некорисних и неупотребљивих.

Но, упркос свему томе, не може се оспорити чињеница да научна, политичка и новинарско-публицистичка јавност према овим расправама није остала незаинтересована. Напротив, упркос вишим принципима, универзалним вредностима и апстрактном резонувању, интерес није изостао, што се види из многорбојних књига, часописа, публикација, чланака и новинарских приказа. Очигледно, јавност је, заробљена догамама о благостању самоуправног друштва, очекивала нешто свежије, нешто што нуди какав-такав излаз.

Према томе, економска теорија социјалистичке самоуправне тржишне привреде је, практично, била неупотребљива смеса за акциону економску политику, чији је главни циљ био враћање тржишној привреди. Наравно, из стерилне теорије није могла изнићи плодна пракса. Из мешавине неспојивог са реалношћу циља могло се родити само нешто што тешко може преживети.

Конституисању самоуправне тржишне привреде југословенског модела, као што се да видети, економска теорија није много помогла. Чак је и одмогла, јер је правац истраживања скренула са правог пута и тако отворила простор, уместо поузданој оријентацији, бескрајним споровима и лутањима.

Друштву је било потребно практично решење, ефикасна економска политика и ефикасна правна држава која ће остварити прокламоване циљеве о самоуправном друштву и тржишној привреди, уклањајући све оне баријере, о којима је било речи у овом кратком опису, које су упорно одолевале остварењу тога циља. Но, то се није десило, а покушали смо да кажемо и зашто.

У свему, судећи глобално по мери целине ствари, уместо онога што се стварно желело, настао је *бастард* из ванбрачног односа западног капитализма и источног социјализма. У склопу свих односа снага, испреплетених нити и компликованих политичких и економских околности у ондашњем свету, из теоријског галиматијаса, „ни вино ни вода“ и из бојажљиве и недоследне практичне делатности, ништа боље се није ни могло родити. То је било оптимално новорођенче које су тада општи глобални и посебни регионални услови као и односи снага у свету могли да породе.

Родило се, ваљало га је љуљати. Међутим, наследивши слабе гене оба родитеља, слаби су били и изгледи да ће преживети.

XIII

С распадом бивше Југославије распао се и њен самоуправни тржишни социјалистички систем. На сцени је почела да доминира тржишна оријентација. Транзиција са друштвене на приватну својину, која једино може да стварно, а не фиктивно, уведе тржиште у систем као његову окосницу, трасирала је пут економској науци.

Пошто тај проблем није предмет овог рада, осврнућемо се на њега само у општим цртама.

Одмах треба истаћи, без увода, да се у овом погледу, нарочито с обзиром на претходни педесетогодишњи развој са свим својим шргљагом, прешло из једне у другу крајност. Тржиште је почело да се апсолутизује и идеализује и безрезервно далеко више него у најбогатијим и најразвијенијим капиталистичким привредама. аКд је овај проблем у питању, сложили бисмо се са Михаилом Марковићем, кад говори о „вечном кретању у људској историји од једне крајности ка другој“.³⁵ По свој прилици, ипак изгледа да најкраћи путеви до расплета воде из крајности у крајност, док се кроз њих, узајамно се потирући, не крене средином и нађе прави пут. Каткад је, дакле, најкраћи пут управо онај најдужи.

Но, оваква вера у тржиште, као кључ који отвара сва врата и лек који лечи све болести, није ништа необично и сасвим је разумљиво кад се имају у виду услови у којима се живело, а у којима је тржиште било потиснуто или чак и угушено. У тешким условима живота, када је владала свеопшта глад за робама и кад су њихове цене, квалитет и асортиман били неприступачни становништву, тржишна алтернатива се у свести народа појављује као једини спас. Јер, кад се човек дуго времена лишава материјалних добара, политичких слобода и индивидуалне предузимљивости, нормално је да у свему ономе што му обећава

³⁵ Политика, август 1993.

нешто боље од тога види и у томе идеал, коме се окреће свим својим умом и свом својом страшћу.

Тако, као што се у претождном периоду ишло у једну крајност, апсолутизовањем и идеализовањем плана, а негирањем тржишта, сада се све окренуло: апсолутизује се и идеализује тржиште, а план се негира. Међутим, увек постоји нека мера у стварима. Ако се она занемари, није далеко од суноврата.

Без тржишта нема продуктивне, економичне и ефикасне привреде, нема технолошких иновација, нема конкурентске борбе која води максимуму у квалитету и квантитету и оптимуму у привредном развоју. То смо све већ нагласили и пренагласили. Али све то не оправдава проглашавање тржишта универзалним калаузом. Велики број познатих савремених западних економиста има врло озбиљне критике на рачун тржишта.³⁶

На пример, Г. Меанс каже и ово: „Сама концентрација економске активности, која је омогућила растућу продуктивност, по својој природи је довела до разарања слободног тржишта и прекидања функционисања закона понуде и тражње у већини индустрија и привреди у целини“.³⁷ А, М. Д. Реаган тврди чак и следеће: „Привреда се променила. од система конкуренције у систем администрирања ресурсима и приватног планирања и као последица тога само тржиште је изгубило редуктивну снагу коју је раније имало. Најјачи аргумент у корист конкурентског система био је да државно регулисање није нужно због тога што постојање конкурената гарантује ограничавање економске снаге. Сада је та снага над тржиштем у много чему већа него што је снага тржишта, због чега се више не може ослањати на ову друштвену контролу коју врши „невидљива рука тржишта“.“³⁸

Истина, осим ових мишљења и многих још сличних, има и других, супротних њима. А, може се приметити да су цитиране књиге релативно старијег датума. Но, то не мења на самој ствари ништа, јер су ова гледишта и данас важећа. Није се променило ништа значајно што би их могло демантовати — наравно, кад се ради о западном развијеном тржишном капитализму.

Уосталом, познато је и из теорије и из праксе да у кризним ситуацијама, нарочито кад се ради о изузетно великим поремећајима, тржиште није нимало поуздано оружје у успостављању нарушене равнотеже у привреди и у друштву. Тада, ни најмоћније капиталистичке државе болест својих економија нису лечиле тржишном терапијом, него оштрим ножем државне хируршке интервенције. Подсетимо се само велике кризе из 1929. године.

Немамо намеру да полемишемо, нити да дубље улазимо у анализе проблема тржишта у разбијеном и пораженом социјали-

³⁶ Опширније: Жарко Булајић, *Контроверзе модерног капитализма*, оп. cit.

³⁷ *The Corporate Revolution in America*, New York, 1962, стр. 91.

³⁸ *The Managed Economy*, New York 1963, стр. 216.

зму. Циљ нам је, пре свега, да укажемо само на неке наоко безначајне моменте, који имају незанемарљиву улогу и преко којих није могуће тако шутке прећи, нарочито кад је у питању проблем транзиције из административно-планско-командног у тржишни систем утемељен на приватној својини, односно на његов не више ограничени домет, као што је то био случај у југословенском самоуправном систему, већ на његов снажан замах и пуну садржину.

Медицина још није успела да пронађе универзални лек који лечи све болести и све болеснике. Истом мером, не може се очекивати ни да тржиште може бити универзални лек за све економске проблеме, промашаје и све недаће.

У бившим социјалистичким земљама, међу које убрајамо и Југославију са свим њеним специфичностима, многошта се десило и дешавало, прадило и разграђивало за цело време социјалистичке епохе. Преко тога уопште није могуће прећи. Запоставити тај огромни развој и почети све изнова, као да се у овим годинама социјалистичке власти ништа није десило, била би фатална гршека.

Методолошки би такав приступ био скроз погрешан и не би водио ничему, никаквом излазу. Знамо да у природи и у друштву све оно што је постојало, што постоји, што ће постојати, постоји само као једно, као јединка, само једанпут, *непоновљиво*, упркос сличности и идентичности. Једно не може постојати као двоје, двапут, иако су по свему потпуно истоветни.

Ако приђемо овим методом, онда се никоме и ничему не може порећи различитост и специфичност, а поготову не једној целој и временски дугој социјалистичкој епохи кад једно социјалистичко друштво треба преоријентисати на неке универзалне принципе. Тако, и проблему транзиције морамо прићи вођени овим методом. А чему нас он учи?

Сваки човек је посебна личност, јединка за себе. Тиме што ћете једног човека образовати попут једног другог, што ћете разним средствима и начинима утицали да он буде као што сте ви, или како то ви желите, тиме што ћете на једног пресади нешто од другог, у филозофском или психолошком погледу — нећете од њега направити другу личност различиту од његове, а најмање неку која је по свему иста као нека друга. У постојаности, несекуности, расту и даљем развоју — ви ту личност нећете уздрмати. Ни социолошки ни биолошки то није могуће.

Слично, свако друштво и сваки друштвени систем је резултат бескраја догађања и безброј чињеница које су се збиле. Историјска, културна, економска, ментална, демографска, етничка, географска и климатска средина су, свака за себе, оригинална творевина која са своје стране одређује специфичност сваког друштва. Такође, као што и од једног човека као микросубјекта пресађивањем не можете направити другог човека, тако ни једно

друштво као макросубјект није могуће претворити у неко друго тиме што би се у њему, макар и успешно, нешто пресадило из неког другог, а да се при том не узимају у обзир ове оригиналности и специфичности.

Могућност и потреба за коришћењем туђих искустава и достигнућа, као и позајмица капитала и пресељавање људи, овим ставом се уопште не поричу и не доводе у питање. Циљ је да се акцентира да и људи заједно са њиховом менталном структуром и знањем и капитал, који се усељавају из једних у друге земље, због профита или било ког другог разлога, наилазе на посебне услове и различите околности, којима се морају прилагодити. Уосталом, ни ти услови и околности се не могу мењати без претходног прилагођавања уљеза.

Дакле, све ово говори да се управо данас, кад је на дневном реду тзв. транзиција бивших социјалистичких земаља, са друштвене на приватну својину и са планске на тржишну привреду — да би се у томе успело морају узети у обзир све наведене посебности и историјске околности.

Да је то тако, сведочи све оно што се данас дешава на европском истоку. Мислило се да ће замајац тржишног механизма социјализовану привреду тренутно и без тешкоћа трансформисати у приватну, комунистичку диктатуру у вишепартијску политичку демократију, а колективизираног човека у индивидуалног предузетника. На жалост, то предвиђање се није догодило. Напротив, та илузија је, већ до сада, плаћена исувише великом ценом пада друштвеног производа, животног стандарда и привредног раста. Углавном, превеликом ценом распада и хаоса који су цело друштво, не само привреду, довели до праве катастрофе.

Не оспорава се чињеница да је, иако изузетно скупо, пробијен пут новим процесима, нарочито у политичкој демократији, али да ли се толико морало платити и још увек мора плаћати. Показало се да је за расплитање економско-политичког чвора потребно много више времена, стрпљења, визије и добро промишљених потеза, чије потребе извиру из саме природе затечене економије и циља њеног преуређења. У првим почецима трансформације управо специфичности, посебности, разлике избијају у први план. Прост, брзоплет и непромишљен пренос система високо развијених капиталистичких земаља на неплодно тло не може уродити плодом.

Нормално, излагање из садашњег пакла, хаоса и недаћа, успешним промовисањем тржишне привреде и приватне својине, захтева од свих политичких и економских фактора земље да респектују постојећу реалност и специфичност. А то је могуће само онда кад се више мисли својом, а не туђом главом, мада и туђа може припомоћи, али не доминирати. Истина, не може се никако оспорити да у туђој глави има доста паметних идеја и мудрог сазнања, али има доста и оног сувишног и некорисног за

конкретне прилике и конкретне користи. Туђе знање, свакако, треба знати паметно и ефикасно искористити. Али, ако хоћемо успех, не сме се слепо и поводљиво препустити туђој глави, поготову не њеном таторству и вођству. Ништа нема црње за једну земљу и њен укупни развој него кад падне у старатељски однос и кад се препусти да туђи мудраци одређују њену судбину.

Стално рецитовање химне тржишту и певање оде приватној својини неће много помоћи, ако се домаћом мудрошћу не пројектује транзиција и даљи развој, ако се не употребе средства адекватна сопственим потребама и ако се не изнађе начин како да се циљеви и средства ускладе и оптимално употребе. А то није могуће, ако се не уклопи у оно са чим се располаже, тј. оно што је већ наслеђено из бившег социјализма, не одбацујући ништа што се може на било који начин сврсисходно употребити да се исплови на мирну морску пучину и изађе из хаоса и кризе. Достигнућа у материјалном и духовном развоју, ма колико била подложна поразној критици, а поготову искуства, како у позитивном тако и у негативном смислу, морају бити *полазна основа* на којој ће се зидати будућност заснована на новој визији.

Жарко Булаич

ОВЩИЙ ВЗГЛЯД НА САМОУПРАВЛЯЮЩУЮСЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКУЮ ХОЗЯЙСТВЕННУЮ СИСТЕМУ В БЫВШЕЙ СФР ЮГОСЛАВИИ

Резюме

Прежде всего анализируются корни рабочего самоуправления, начавшие с движения рабочих веч в Германии с 1917 года. Затем коротко затрагивается формирование фабрично-заводских рабочих комитетов, и широкие сети рабочего контроля в России в течение Октябрьской революции. Заключение в этом произведении что дальше не отошло от уровня борьбы за власть.

От идеи до ещё практической реализации надо было пойти дальше. От идеи до реальности было далеко. Экономика в этом процессе сыграла решительную роль.

В дальнейшем изложении обрабатывается преобразование (трансформация) хозяйства на основе рабочего самоуправления. Весь процесс начался под давлением известной резолюции Информбюро. Надо было найти какой-то другой путь в социализм, от этого каким пошёл Советский Союз.

Как только пошли новым путём, началось распадение старой системы, который был одинаковым с хозяйственной системой СССР. Появились многочисленные проблемы, очень трудные и исключительно сложные. Прежде всего в центре внимания настала проблема автономии предприятий, рынка, планирования и отношения плана и рынка. Не было легко привести в соответствие все отношения которые появлялись из этих про-

блем. Быстро осозналось что речь не идет только о взаимных отношениях и взаимным разграничениям, но и о парадоксу взаимного исключения.

Целому процессу постоянно воспротивлялась мощная бюрократия заключается что бюрократизм получил преобладание и вошёл во все поры общества со всеми сопроводительными явлениями которые он природной логикой вещей сам с собой приносит.

От рабочих советов и рабочего самоуправления в фабриках постепенно перешлось на строительство целостной общественно-политической системы на самоуправленческую основу и во всех частях общества. Следовательно, от самоуправления в хозяйстве пошли и на самоуправление во всех общественных деятельности и в органах государства. Строилась не только хозяйственная но и политическая система. Они дополнялись и взаимно обуславливались. Вскоре строительство политической системы стал решающим вопросом в дальнейшем строительстве целостного самоуправленческого общества. Именно, на этом плане сделана главная ошибка, потому что апсолотизовался национальный принцип, что позже будет одним из главных причин распадаения СФРЮ и пражданской войны.

Поближе анализируя приведённые проблемы, автор приходит до вывода что кроме надменного бюрократизма, идеологический догматизм был главным фактором что потеряны серьёзные шансы которые доставляли введением самоуправления и возвращением на рынок. Ища какое-то среднее решение и лабируя между планом и рынком, между самоуправлением и бюрократической воле, между демократии и так называемой демократии, вместо подлинника / оригинала процесс родил бастард.

Проблеме свойственности в самоуправленческом обществе дано особое место. Блуждания около так называемой договоренной экономики, около формы и характера собственности, что практически вытесняло рынок, большепартийную систему и парламентарную демократию, пришлось достригания всякой формы собственности. Так собственность преобразована в несобственность. Этим собственность практически деградирала как бытная институция общества, а тем более как экономический фактор. Вытерта из экономического анализа. И потому частная собственность, с одной стороны превращена / преобразован ав догму, и потому что с другой стороны её функцию заменила неопределённая общественная собственность, собственность превращана только в общее условие работы и производства.

Автор особое внимание посвятил анализу и критике теоретических поисков которые претендовали теоретически осмыслить самоуправленческую экономическую систему.

Аналитически и критически обработана плановая цена, ценная стоимость, доходовная цена, специфическая цена производства и некоторые её отдельные формы.

В последней части автор особенно занимается проблемой транзиции. При этом, замечаются и некоторые положительные элементы политической и экономической практике бывшей Югославии в попытке отодвинуться западными капитализма и государственного социализма. Особенно подчеркнuto потребление что в этом процессе идёт своим путем в соответствии со всеми специфичностями, историческими обстановками и специальностями которые свойственны каждой стране и каждой форме общества. Писатель не воодушевлён универсализмом общими действующими принципами которые предлагает так называемый новый мировой порядок с Америкой во главе. Он подчёркивает важности надобность использования чужих опытов и достижений. Но при этом, подчёркивая отдельные

умные, исторические, экономические, политические, социальные и географические структуры которые определяют, обуславливают и институционализуют обстоятельства которыми и кроме всего должны приспособляться. Конечно, если хочется избежать хозяйственный колапс и общественный хаос. Простой, суетливый и непродуманный перенос системы высоко развитых капиталистических стран на неплодородную почву, почва не может дать плоды.

И наконец, автор делает вывод что достижения в материальном, культурном и духовном развитии, сколько ни была подчинена уничтожающей критике, должны быт, как в положительном так и в отрицательном смысле исходной основой, на которой будут строить будущее обоснованное на новом видении.

(Превео с руског Миролуб Ралевић, проф.)